

IVO POSPÍŠIL

ARNE NOVÁK JAKO RUSISTA (Poznámky k textům Arna Nováka o ruské literatuře)

Životní dráha a literárněkritická a literárněhistorická tvorba Arna Nováka spadá do let, kdy se ruská literatura definitivně ustálila v pozici všeobecně uznávané velké světové literatury. Počátkem 20. století vstřebávala tehdejší Evropa a Amerika podněty tzv. zlatého věku ruské literatury, tedy především realistické prózy, transcendingující k počátkům moderny a básnického, prozaického a dramatického experimentu. Impakt ruské literatury v tehdejší Evropě se pohyboval souběžně s tradičním vlivem literatury francouzské, anglické, německé a také literatury americké, která se teprve začíná šířiti prosazovat. Je známo, že česká kultura 19. století věnovala ruské literatuře mimořádnou pozornost: ostatně jména jejích uznávaných překladatelů, jako byli Karel Jaromír Erben, Karel Havlíček Borovský nebo Vilém Mrštík – nemluvě o průkopnické úloze rajhradského mnicha a ostrovačického faráře Aloise Augustina Vrzala, takto nejen překladatele, ale také autora první české historie ruské literatury – mohou být nepřehlédnutelným dokladem, stejně jako projekty Ottovy *Ruské knihovny* a pravidelná pozornost věnovaná ruským literárním novinkám. Z tohoto hlediska lze dokonce říci, že vztahy české literatury k literatuře ruské (nikoli naopak – přes veškerou snahu z české strany i ze strany některých osvěcovaných ruských kulturních činitelů) měly spíše „nadstandardní“ ráz. Ruská literatura byla vnímána jako výjimečná, české literatuře blízká a ji inspirující, často s podtextem politickým. I když adoraci staré Rusi a jejích hodnot, o kterých dnes občas s dojetím píše pokleslá česká publicistika – snad i v souvislosti s jakousi rehabilitací carismu – vystřídal kritický přístup počínající u Havlíčka a vrcholící u Masaryka, přesto tato nadstandardnost zůstává vlastností českého vztahu k Rusku ještě dlouhá desetiletí a s přestávkami vlastně až do 80. let tohoto právě končícího věku: mělo to své výhody, ale pravděpodobně více nevýhod. Nicméně mimořádná pozornost, kterou Rusku věnoval člověk tak hluboce zakotvený ve světové kultuře, jako byl T. G. Masaryk, svědčí o mnohém. Masarykovo vnímání Ruska a ruské revoluce prizmatem literatury, tedy „literárnost“ jeho vnímání světa vůbec a ruského světa zvláště, a jistá vášnivost, s níž procházel ruským myšlením a ruskou literární kritikou a samotnou literaturou s adorací Bělinského, revolučních demokratů

a Gorkého, zanechalo v českém kulturním prostředí silný dojem: na jedné straně hlubinné chápání ruské autochtonnosti, na straně druhé povlovné včleňování Ruska do evropských a světových souvislostí, hledání kořenů ruské evropeizace a nových kontextů. Již zde vznikala v české percepci ruské literatury určitý rozpor, totiž mezi českým evropanstvím a českým slovanstvím: na jedné straně přesvědčení o tom, že jako Slované Rusku dobře rozumíme a jsme schopni je takto předem zpracované dodat ostatní Evropě, aniž bychom je přitom deformovali historicky danou emocí jako například Poláci, na straně druhé jakýsi strach, obava a obezřetnost před Ruskem, jak se projevila například ve vztahu Karla Čapka nebo Václava Černého, strach před propastí nicoty, kterou ruská literatura před čtenářem otvírala, nebezpečí existenciálních krajností, které vedou k totální deziluzi, a odtud, příklon k pragmatismu, malému člověku a jeho každodennímu bytí, nebo naopak k titánství, k lidské velikosti, byť často tragické, ale smysluplné, k rytířsky pojímané lásce a baroknímu vzepětí podepřenému tradicí a vírou.

Arne Novák patřil k literárním kritikům a historikům, kteří jako moderní badatelé viděli Rusko jako přirozenou součást tehdejší civilizované Evropy a světa a ruskou literaturu chápali jako součást evropské kultury. Zatímco v případě jiných kulturních jevů, například francouzské nebo skandinávské literatury, sleduje Novák sice jejich národní kořeny, ale jádrem jeho interpretace jsou hodnoty všelidské, světové, všeobecně přijímané, tedy v kostce důvody jejich všeobecně kladné recepce, v případě ruských jevů tu a tam připojuje poznámky vysvětlující tyto jevy z jejich vlastního, autochtonního podloží. Ruská literatura má tedy pro něho jakýsi dichotomní, dvojdomý základ, dvojí hodnoty; jako by stála v Evropě, ale současně byla říší sama o sobě – ostatně toto pojetí Ruska jako svébytného kontinentu přežívá i na dnešním Západě: často se v různých přehledech vedle sebe kladou Evropa, Amerika, Asie a Rusko. Na jedné straně vlastní hodnoty proudící z ruského nitra a ceněné právě v ruském prostředí, na druhé straně hodnoty, jimiž Rusko transcenduje, stávajíc se zvláštním a v Evropě exotickým.

V *Kritice literární* (Novák 1916) takto dvojdomě posuzuje jako příklad moralistní kritiky Vissariona Grigorjeviče Bělinského, jenž mu byl blízký jednak hlubokou znalostí ruské i světové slovesnosti a jejich kořenů, jednak filozofickým pojetím pramenícím v německém romantismu a hegelianství, jednak ve schopnosti empatie, patosu a temperamentu, přičemž zdůraznil jeho význam kritika publicistického, který tak zasahoval v podstatě celou gramotnou ruskou pospolitost.

V knize *Mužové a osudy* (Novák 1914) předvedl Arne Novák na portrétech dvou ruských prozaiků jak niterné pochopení a uchopení ruské literatury a jejího specifika, tak její transcendenci směrem k Evropě, konkrétně k tehdy aktuálnímu stavu literatury české. Pravdu má autor novákovské monografie Dušan Jeřábek, když protestuje proti tomu, že se Novák slovanským literaturám příliš nevěnoval, že stály na okraji jeho zájmu (Jeřábek 1997). Pro upřesnění lze říci, že slovanské literatury a mezi nimi ruská v Novákově kritické a historické činnosti sice rozhodně nedominují, ale uvádějí se v kontextech, které z nich činí podstatné výpovědi jak ve vztahu k literatuře obecně, tak ve vztahu k české literatuře a jejím perspektivám zvláště a – když mluvíme o Rusku – předznamenávají tendence českého pohledu na ruskou literaturu, které pak převládaly v podstatě po

celé 20. století. V eseji *Několik meditací nad stránkami Dostojevského* vychází autor z *Deníku spisovatele* z roku 1873 a konkrétně z článku *Něco o výstavě*, kde velký spisovatel posuzuje exportní šance ruských malířů na světové výstavě ve Vídni. A. Novák správně zachytil, že je to právě v době, kdy se Rusko chystá k mocenskému výboji a kdy se snaží naklonit si zájem ciziny. Dostojevskij k této tradiční ruské snaze zalíbit se Západu zůstává chladným, neboť věří sice v kulturní misi Ruska ve světě, ale nezajímá ho jeho úspěch a ani jej nehodlá urychlovat: setrvává ve své pyšné víře v hodnotu vlastního národa a státu. Podle Nováka zde Dostojevskij brilantně vystihl protichůdné tónování ruské, ale i obecněji slovanské: na jedné straně schopnost přijímat takřka za každou cenu cizí hodnoty až k vlastnímu potlačení, na straně druhé odhodit posléze tyto masky a kostýmy a vytvořit vlastní umění tryskající z národní hlubiny. A tento postřeh ihned aplikuje na české poměry: „Obrodili jsme své básnictví v duchu a formách německé romantiky a chtějíce se od ní osvoboditi, učinili jsme to po mladoněmecku. Přesytili jsme se jednostranností německých vzorů a podnětů a léčili jsme literární dyspepsii výlučně francouzskou stravou [...]. Teď však cítíme všickni, že konečně udeřila, výstražným i zvoucím tónem zároveň, hodina, kdy bychom měli nejlepší síly své bytosti zasvětit ztělesňování možnosti druhé: právě vytváření národní literatury z plnosti národního života a z hlubin národního myšlení. Bojím se však, že rozhodující se pro to, předčasně si usnadňujeme své dílo. V naivním uspokojení nežádáme k národnímu umění více než živé a barvitě, dekoračně malebné a etnograficky poutavé zpodobňování lidového bytu a české společenské skutečnosti, jakýsi národopisný a kulturně historický realism. Odhodme tuto lesklou škebli, v níž není perly! Opravdová velikost národní literatury počíná teprve tam, kde za živým a barvitým, teplým a zhuštěným podáním národního života – a jistě nemyslím na výlučné zobrazování ani života na vsi ani života v minulosti, pojatého v typických zjevech – rýsují se i mohutné, smělé a nové hodnoty myšlenkové, na nichž národ pracoval po století celým vnitřním svým osudem.“ (Novák 1914: 156–157). Podle Nováka takto kráčel v Rusku Dostojevskij a v Norsku Ibsen. Dostojevského však nejen nezajímá, zda se ruské malířství Gejovo, Řepinovo nebo Kramského či Perova prosadí ve Vídni a v Evropě, ale nevěří ani, že bude vůbec pochopeno; podobně jednal Goethe: chtěl, aby se do německé literatury dostal každičkový podnět z jiných literatur, ale nestaral se o to, zda se v cizině uplatní jeho vlastní výtvoř. Tu Novák komparatisticky zkoumá zralost recepčního prostředí, které musí k takovému přijetí samo dojít: „Kdy našla si Evropa, dotud nevšímová k sotva vznikající literatuře německé, Werthera? Tehdy, když pocítila ony krize citovosti a vůle, jejichž Werther je evangeliem. Ruský román Turgeněvův, Dostojevského a Tolstého mohl najíti porozumění teprve tehdy, když Francie, unavená mechanismem a materialismem naturalistické své prózy, prahla po patosu mravním, po hodnocení etickém, po mysteriu oběti a vykoupení“ (Novák 1914: 159). Recepce v cizím prostředí postupuje v kruzích a směřuje k stále větší hloubce. V jednostrannosti Dostojevského, v jeho extremismu spatřuje Novák jeho genialitu: takto Goethe odmrštil Kleista, Tolstoj Shakespeara, jinak by nebyli sami sebou. *Ruská literatura je nehistorická, je zaměřena k současnosti a historii si bere na pomoc jen*

proto, aby lépe pochopila žhavou současnost; Rus dějiny nepopisuje, on v dějinách žije a je utváří. Odtud ve *Vojně a míru* opozice k tradičnímu evropskému historickému románu. Rusové jsou mistry v tom, že dokážou umění podat intenzivně na malé ploše uměleckého detailu: tak postupuje ruská próza, ale také ruské divadlo u Čechova a Gorkého: „Tu není dramatické architektury, tu není charakterů rozvitých až k nutným konfliktům, zde schází celá konstruktivní idea i mravní patos, slovem vše, co tvoří moderní drama od Kleista a Hebbela k Ibsenovi. Za to dává nám Čechov i Gorkij cosi speciálně ruského: scénické umění genrové, dramatinovanou řadu intenzivně nazíraných, protřpěných a promítnutých scén z šedivého toku života, lyricky stupňovaný sled drobných výjevů každodenního živoření, ale tak, abychom neodvratně cítili stále neodčitelnou spoutanost této marné existence. [...] aby krvavou intenzitou svého podání naznačovali, že za každým maličkým, šedivým a střízlivým faktem skrývá se cosi strašně důležitého, často celý osud lidí zakletých do bídy a nudy nicotného bytí“ (Novák 1914: 166–167). Tato transcendence chybí podle Nováka právě dobové české literatuře.

Proti básníku intenzity Dostojevskému klade pak v dalším portrétu ruského neoklasicistu Ivana Gončarova, kterého nazývá básníkem Oblomova. Právě on – snad kromě Alexeje Feofilaktoviče Pisemského – zůstával v klidném konzervatismu, on, carský cenzor a pečlivý úředník, který nakonec neporozuměl ruskému revolučnímu pnutí a odmlčel se. Novák v hodnocení Gončarova, zejména románu *Oblomov*, přejímá – ostatně jako často i Masaryk v *Rusku a Evropě* – deformující hledisko ruských revolučních demokratů, zvláště proslulé dlouhé recenze Nikolaje Dobroljubova – a opomíjí otázku, kterou tu Gončarov položil, totiž smysluplnost lidské aktivity, činnosti, která je pro Západ jedinou hodnotou, stejně jako pro Shakespeara, jehož za to napadal Lev Tolstoj. Gončarov je ruský hledač životní rovnováhy, balance: nelítostný spor romantismu a realismu, věčnosti, který ničil několik generací, pokládá jen za fáze lidského dospívání, které jsou zcela hodnotově rovnocenné a přirozené; tu jde zjevně o inspiraci Winckelmannem a klidem jako výsostnou estetickou hodnotou.

Arne Novák tak ve třech podobiznách několika tahy postihl jak emotivnost a moralistnost ruské literární kritiky na Bělinském, její schopnost dosíci geniální krajnosti a intenzity na malé ploše uměleckého detailu, tak její snahu o konzervaci hodnot a vnitřní balanci. Současně mu byl ruský materiál srovnávacím podložím pro integraci ruského umění do evropských souvislostí ve smyslu jeho absorbování a obecněji příkladem etapovitosti tohoto vstřebávání, které má vlastní zákonitosti a nelze je uměle a násilím urychlovat. A zároveň mu je ruská literatura výzvou našemu českému literárnímu dění, které s ní srovnává: možná příliš kriticky, snad až masochisticky a, jak sám připouští, přísně, ale s cílem vyprovokovat k vyšším hodnotám. Když píše o Dostojevském, který ignoruje ruský úspěch či neúspěch v cizině, uvádí: „Tato zanícená a pyšná víra nečinila Dostojevského nedočkavým a nesoudným honcem okamžitého úspěchu ruského ducha; nezapomínal, že úspěch není ještě porozuměním, z jakého může jedině vyrůst duchovní vítězství. Naopak ve své stati, která nám Čechům, právě teď nemírně a chvatně se shánějícím po rychlém uznání ciziny, připadá tak ča-

sovou a tak poučnou, Dostojevskij soudí se zdržlivou skepsí o tom, že by ve Vídni a v Paříži chtěli a hlavně dovedli porozumět ruské duši v jejích bytostných vztazích k přírodě, k všednímu dni, k veselí života a k chmurám severní oblohy. A opět, jako by článek byl psán nikoliv o Rusku a o Rusech v sedmdesátých letech, nýbrž o Čechách a o Češích na pokraji dvacátého věku, se čtou Dostojevského věty o tom, jak nesprávně by bylo očekávat, že Evropou bude stejnou měrou naměřeno Rusku za to, že osvojovalo si, chápalo a pronikalo tak intimně celou západní vzdělanost...“ (Novák 1914: 155).

Vychází tedy Arnu Novákovi z ruské literatury, a zejména z Dostojevského, nutnost překonat popisnost národní literatury, být sám sebou, být samostatný a nečekat uznání za pouhou imitaci, přitakávání; smyslem není pochvala, ale vlastní, originální, třeba nepochopená hodnota. Tedy na jedné straně plné zapojení do světových procesů, v nichž teprve se naše malost či velikost reflektuje až s úděsnou přesností, v nichž překonáváme zatuchlost našeho národního rybníčku a naše pseudoproblémy, žabomyší války a bouře ve sklenici vody, ale také a právě proto vlastní hlas, neboť právě ten je od nás žádán, na ten se čeká. Platí to pro umění a možná ještě více pro jiné sféry lidské činnosti.

Ruská literatura Nováka provokovala k spíše maně nastíněným kontrastním podobiznám Dostojevského a Gončarova, a objevovala nám tak Nováka komparatistu, esejistu a kulturního myslitele, který hledá analogie a odvážně extrapoluje. Jako v kapce vody tu anticipoval budoucí český přístup k ruské literatuře: je to literatura, která nenechává lhotejným, neboť, jak praví v eseji o Gončarovovi, „ruští básníci nesnesou, aby čtenář zaujal k nim klidný a rozvázný vztah uměleckého obdivu a estetické vděčnosti, nýbrž vymáhají na něm rozhodné a vášnivé city nadšeného opojení, náboženského souhlasu neb příkrého odporu“ (Novák 1914: 169), je to literatura, která je rozpolcená, dvojdomá. Současně se však Novák nedotýká její hlubinné podstaty, uzávorkovává její metafyziku, její existenciální dimenze: vyhnul se jim a kompenzoval je poněkud didakticky jako podloží, které je vzorem hodným následování i v české literatuře – zde jistě v dobrém slova smyslu. Toto Novákovo paradigma bylo realizováno výsostně a noblesně i schematicky a poklesle v dalších desetiletích rozporuplného česko-ruského kulturního dialogu.

LITERATURA

JEŘÁBEK, Dušan

1997 *Arne Novák* (Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Georgetown – NAUMA: Masarykova univerzita)

MASARYK, Tomáš Garrigue

1996 *Rusko a Evropa I–III* (Praha: Ústav T. G. Masaryka)

NOVÁK, Arne

1914 *Mužové a osudy. Kniha studií a podobizen* (Praha: Josef R. Vilímek)

1916 / 1925 *Kritika literární. Metody a směry. Zásady a praxe* (1916), 2. vyd. 1925 (Praha: F. Topič)

POSPÍŠIL, Ivo

1998 *Genologie a proměny literatury* (Brno: FF MU)

1997 K voprosu ob otnošenii T. G. Masarika k ruskoj literature, in *T. G. Masarik i Rossija. Razvernutyje tezisy dokladov meždunarodnoj naučnoj konferencii* (Sant–Peterburg: Institut „Otkrytoje obščestvo“, Obščestvo brat'jev Čapek v Sankt–Peterburge, Sankt–Peterburgskaja Asociacija meždunarodnogo sotrudničestva, Sankt–Peterburgskaja Asociacija družej Čechii i Slovaki)

1998 *Spálená křídla. Malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 80. let 20. století* (Brno: Masarykova univerzita)

1993 „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka, *Opera Slavica* III, č. 1, s. 16–24

1998 T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce, in *Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně*, 19. listopadu 1997 (Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně), s. 5–13

T. G. Masaryk jako rusista 2000 In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999. Masarykovo muzeum, Hodonín, s. 88–99.

1994 Václav Černý a ruská literatura, *Slavia* 63, seš. 3, s. 331–337

ARNE NOVÁK AS A RESEARCHER IN RUSSIAN STUDIES

(Some observations concerning Arne Novák's Texts on Russian Literature)

The author of the present article deals with several Novák's studies concerning Russian literature (V. G. Belinsky, F. M. Dostoevsky, I. A. Goncharov). While in his essay on V. G. Belinsky he evaluates the Russian critic's philosophical background (G. W. F. Hegel) and his sense of empathy, temperament and pathos as well as his ability to influence the reading public (in *Kritika literární*, [Literary Criticism], 1916) Novák's analyses of the two Russian prose writers in the book *Mužové a osudy* (1914, Men and Fates) demonstrate Novák's profound understanding of Russian literature as a whole, its transcendence towards Europe and its relation to the topical state of the Czech literature of that time. Dostoevsky's *Diary of a Writer* (the analysed part goes back to 1873) is conceived as a model for Czech literature in general: to become European, but – on the other hand – to cultivate its own qualities and not to long for a positive evaluation of the West at any cost. While Dostoevsky manifests the cult of intensity, Goncharov is a Russian neoclassicist tending towards harmony inspired by ancient Greeks and the theoretical conception of Winckelmann. Both Dostoevsky and Goncharov were masters of artistic details as specific, concentrated emblems of human existence. Novák, however, did not deal with metaphysical problems of Russian literature, which is typical of Czech approach in general (Karel Čapek, Václav Černý), but he anticipated the Czech understanding of Russian literature as something unusual, emotive and ravishing, as something that should be followed. This approach dominated in Czech perception of Russian literature throughout the 20th century – both in a positive and in a negative sense.